

Ивица Тодоровић

Етнографски институт САНУ, Београд
ivica.todorovic@ei.sanu.ac.rs

Традиција поново

Стратегијски концепт савремених проучавања
традиционалне духовне културе Срба – сажети осврт

Проучавање традиционалне народне духовне културе (у директној релацији са савременим процесима) представља у данашњим околностима један од приоритетних етнолошких задатака, с обзиром на непосредно суочавање науке са њеним нестајањем, наглим редуковањем или трансформацијом у нове облике. Услед тога, неопходно је приступање темељним теренским истраживањима и одговарајућим синтезама, како би се овај процес до краја разумео и како би се сагледале његове последице, које могу бити од пресудног значаја за функционисање целокупног културног контекста српског етноса. На овом месту укратко представљамо базични нацрт једног стратегијског концепта савремених проучавања овог типа, замишљен као системски уоквирена целина. Наведени концепт био је и путоказ за ауторова истраживања спровођена у претходном периоду, истовремено представљајући и основну смерницу за наредне научне активности.

Кључне речи: традиционална народна духовна култура, српски етнос, трансформације, савремене околности, теренска истраживања и синтезе, базични стратегијски концепт, системски оквир.

Уводне напомене. Сврха текста јесте да се у најкраћим цртама – у виду финалне прегледне синтезе – изложи основни ауторов приступ проучавању традиционалне духовне културе Срба и Србије, а у оквиру пројекта *Србија између традиционализма и модернизације: етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса*.¹ Ови истраживачки задаци и усмерења могу се

¹ Текст је резултат пројекта бр. 147020: *Србија између традиционализма и модернизације: Етнолошка/антрополошка проучавања културних процеса у Србији*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Уп. кратко одређење базичне теме рада на пројекту (Тодоровић 2006а, 11-12). На овом месту предочавамо само најопштији оквир нашег научног ангажмана и одговарајућих усмерења/интересовања, тако да читаоца заинтересованог за непосредни и конкретизованији увид у проблематику упућујемо на ауторове радове наведене у литератури.

посматрати и као наставак претходних истраживања и пројеката, у оквиру којих су такође проучавана сродна питања везана за народну традицију.²

Проучавање традиционалне духовне културе Срба у савременим околностима свакако је од изузетног значаја. Између осталог, на тај начин одређујемо и сагледавамо средишње идентитетске кодове, тј. моделе функционисања колективне свести, од чега у знатној мери зависи и „понашање“ народа у кључним историјским околностима (уп. Тодоровић 2005б, 194–195; Тодоровић 2010, поглавље *Импликације „српске идеје“* и даље). Уосталом, и васпитање, односно свест небројених генерација били су одређени управо овом културном матрицом, која у савременим околностима у значајној мери губи своја „класична“ обележја, прерастајући у нове комплексе и форме, али ипак чувајући своја суштинска значења.

У вези с тим, поставља се питање како прићи проучавању прошлости и савременог стања духовне културе Срба са традицијским предзнаком, а пре свега проучавању народних схватања религије, која у одлучујућој мери одређују општи традицијски контекст. На овом месту износимо конструкцију нашег приступа, уз представљање (и додатно истицање) неколико базичних закључака – почев од изношења основног тематског системског оквира – везаних за конкретизовано одређење наведене проблематике. Наравно, овде је представљен само *ојшћи оквир*, док су бројни конкретни примери, који документују различите аспекте овог рада, изнесени у другим текстовима.³

Системски оквир. У склопу одговарајућих истраживачких пројеката, претходно предочени идејно-појмовни оквир био је кључан за одређење и спецификацију основног предмета наших интересовања. Одавде произлази и потреба издвајања посебно инспиративних проблема и тематских целина преко којих је могуће на најнепосреднији начин доћи до најбољих одговора.

Као теме које могу бити посебно подстицајне за одређење општег контекста и квалитативно одгонетање његове суштине издвојене су оне области, тј. слојеви традиционалне духовне културе који *и даље исцртавају као жив феномен* (народна медицина, „примењена“ митологија трагања за златом; в. То-

² Ово се односи на претходне пројекте Етнографског института САНУ, финансиране од стране Министарства за науку Републике Србије: „Култура Срба и становништва Србије“ и „Традицијска култура Срба – системи представа, обреда и социјалне институције“ (уп. Радојичић 2007, 9–16; такође уп. Традиционално и савремено 2003).

³ В. ауторове радове наведене у наредном делу текста, који предочава општи, *системски* оквир њихове међусобне повезаности. Уопште узев, овај рад прегледног карактера је конципиран тако да се непосредно заснива на претходним ауторовим радовима, представљајући сажети осврт на целокупна истраживања спроведена у претходном периоду (в. напомену 1). Истовремено, овај текст је замишљен и као једна врста финалног резимеа рада на поменутом, још увек актуелном пројекту. У датом контексту, он се – по природи свог усмерења – значајно разликује од других ауторових радова, који се ни у једном случају нису бавили самим *ауторским системом*, односно *сврајтејским концепцијом* који се налази у основи одабирања тема, њиховог уклапања у шире целине и одговарајућег конкретизованог методолошког приступа. Ово подвлачимо како би се избегли неспоразуми око циљева рада и његове структуре.

доровић 2007г, Тодоровић 2007а, Тодоровић 2002/2003, Тодоровић 2006в),⁴ као и они који су *Њоново сасвим несћали у својим класичним/традицијским облицима исћољавања*, иако свако наредно теренско истраживање на ову тему може донети откривање нових, непознатих детаља (митски ентитети, елементарна начела/вода у традиционалном обредно-митском контексту; в. Тодоровић 2004а, Тодоровић 2009а, Тодоровић 2000, Тодоровић 2004в). Такође, издвојени су *они традиционални феномени који су силом ћрилика замрли, да би у новије време били обновљени*, али у сасвим другачијем историјско-друштвеном и ритуалном контексту (ритуал литијског опхода; в. Тодоровић 2007б), као и они посебно експонирани савремени митски идејни системи, базирани на традицијским обрасцима, који су вишедимензионални и у актуелним околностима изузетно заступљени, а након „прећутне забране“ у претходном периоду (идејни систем блиско повезан са мотивом *изабраној народа*, који произлази из специфичних митских сагледавања улоге и значаја српског народа, односно – у непосредној релацији са комплексом илустративно дефинисаним као *идејни систем „Срби, народ најстарији“*; в. Тодоровић 1999). Уосталом, наведеним феноменима су посвећене и две обимне монографије, које су се опширно бавиле њиховим одређењем и неуобичајеном слојевитости (Тодоровић 2005а, Тодоровић 2005б). Овде је, дакле, реч о феноменима у оквиру којих је најпре деловао принцип дефинисан крајњом редукацијом, тј. негацијом, након чега је уследило наглашено усложњавање, а све то као укупан системски процес може бити дефинисано најпре одредницом *дисконћинуићей*, за разлику од *конћинуићей* карактеристичног за претходно поменуто феномене (уп. Тодоровић 2008ђ, 56–62).

Према томе, у оквиру предоченог, конкретизованог базичног стратегијског концепта савремених проучавања традиционалне духовне културе Срба и Србије, у претходним студијама је посебно наглашена релација *вићални феномени (усложњавање) – редуковани феномени (ућрошћавање)*. Наведени феномени су предочени и посматрани кроз аспекте/појавне облике *ћримарно митћолошкој конћекстћ* (митологија трагања за златом и систем митских ентитета, као и бајка са наглашеним иницијацијским мотивима, тј. предзнаком) и *ћримарно ритћуалној конћекстћ* (народна медицина магијског предзнака и феноменологија воде, уз додатно сагледавање иницијације мушкарца у општем ритуалном контексту). Другим речима, на наведену иницијалну релацију надовезује се и следећи однос: најзначајнији *обновљени ритћуални конћекси – обновљени митћки конћекси* (из домена народне традиције). На овај начин, дакле, обухватамо прошло и савремено, односно „традиционално“ и „модерно“, у оквиру проучавања народне духовне културе, а пре свега – народних религијско-митолошких схватања. С друге стране, направљена је и додатна „унутрашња“ дистинкција између проучавања *инићијације у конћекстћу ћрошлостћ* (идеалтипски феномен бајке; Тодоровић 2007в) и *инићијације у*

⁴ Осим поменутих студија, и рад *Златћо некада и данас* изложен је на научном скупу под називом „Фолклор данас“, одржаном у Баваништу 2007. године. Његова сложенија верзија биће објављена у тематском зборнику под називом „Традиција – фолклор – идентитет“.

савременом конјексти (идеалтипска мушка иницијација; Тодорович 2008а). Тиме је, дакле, апострофирано проучавање *иницијације* као динамичког митолошко-ритуалног фактора, који и у прошлости и у савременим околностима условљава усложњавање примарних митских категорија (Прор 1990, 533–534, 86–91).

Ове тематске области су, као посебно погодне, издвојене и због тога што се на њиховом примеру може представити и разматрати феноменологија *примарних сјрукџура и архејџиова*, као и одговарајућа симболика, односно начин на који се „ум манифестује у култури“.⁵ Другим речима, наведени феномени су подесни за непосредно разоткривање дубљих и суштинских значењских слојева, који се налазе у основи традиционалне духовне културе, у општем смислу (релација *универзално – посебно/парџикуларно*). Наведеним путем, уосталом, дошло се и до конкретизованог концепта система универзалних образаца, схваћеног као једна врста *универзалне сјрукџуре мишљења*, о чему је опширно говорено у претходним студијама (Тодоровић 2009б, Тодоровић 2009в, Тодоровић 2008б, Тодоровић 2008в).

У предоченом смислу, такође је (на први поглед, мање упадљиво) истакнута и релација *хришћанско – нехришћанско* у народној традицији, која се разматра у вези са сваким од наведених односа, тј. елемената. Овај релациони оквир се на „најзаостренији“ и најконкретнији начин може посматрати на примеру поменутих ритуала литијског опхода (Тодоровић 2006б) и интригантног феномена дефинисаног као *идејни систем „Срби, народ најсјарији“* (ИС: СНН), за разлику од – пре свега – народне медицине магијског предзнака и митологије трагања за златом, где су заступљени управо најживљи, актуелни реликти нехришћанског контекста у савременим митолошким и религијским схватањима Срба.⁶ Исто тако, општи (народнорелигијски) контекст додатно истиче ову релацију, која је фокусирана и у синтетичкој студији посвећеној резултатима савремених проучавања народне религије Срба (Тодоровић 2008 ђ).

Ширење фокуса. Од посебног значаја, а у склопу наведеног пројекта и сродних истраживања, јесте и бављење одређењем приоритета савремене етнолошко-антрополошке науке у Србији (Тодоровић 2005в), чему је такође посвећена посебна пажња. С овим је непосредно повезано и питање разграничења, како теоријско-методолошког тако и практичног, кључних појмова, почев од термина *ејнолоџија* и *анџролоџија* и начина њихове употребе – у смислу дисциплина које се на различите начине доживљавају као одвојене или синонимне категорије, и које се више или мање слично/различито односе спрам сопствених предмета и методологије истраживања, као и спрам савремених идеологија, односно модуса њиховог утицаја на науку (Павићевић 2005; уп.

⁵ Уп. радове Клода Леви-Строса, К. Г. Јунга, Е. Лича и других аутора. Леви-Строс је, на име, дошао до закључка да постоје „универзални закони који управљају несвесном делатношћу духа“ (Levi-Strauss 1977, 68), уз настојање да се установи „одређен број типова менталних операција, које се понављају“ (Кувачић 1977, 394). В. Тодоровић 2009б, 15–19.

⁶ В. претходно наведене радове.

и Благојевић 2005). Истовремено, ово питање се појавило и као сасвим конкретан проблем, односно као *симбол* (не)могућности сарадње и компромиса између различитих усмерења, која су се тематски, методолошки, идејно итд. у знатној мери удаљила, формирајући посебне системске целине.⁷

На све ово се – у контексту ширења фокуса нашег стратегијског концепта – надовезује и потреба проучавања основних образаца који дефинишу актуелну српску и глобалну стварност, почев од митолошког контекста протоцивилизација које су се налазиле на тлу данашњег српског етничког простора и њиховог иницијалног утицаја на обликовање културних образаца, али и савремених значења наглашених бројним новијим интерпретацијама улоге и значаја ових древних култура (Тодоровић 2008г). С друге стране, бавили смо се и савременом масовном културом, у смислу хомогенизованог обрасца са сасвим одређеним идеолошким порукама, као и геополитичким контекстом (посматраним на поставкама одговарајуће *ејничке мајџемајџике*), уз конкретизовано разматрање проблематике етничког идентитета (в. пре свега Тодоровић 2007д; Тодоровић 2008д). Овим се додатно истиче и релација *йрошло – савремено*, пројектована кроз више семантичких димензија.

Сва наведена питања разматрана су кроз одговарајуће студије које се (у контексту нашег рада и одговарајућег методолошког приступа) уклапају у примарни контекст (в. шематску представу 1). Од одређујућег значаја је и рекапитулација/одређење базичних етнолошко-антрополошких садржаја и појмова, односно конструкција релевантног етнолошко-антрополошког појмовника (са српским предзнаком),⁸ што је такође један од приоритетних задатака савремене етнолошко-антрополошке науке у Србији. Наравно, о овим приоритетима говоримо са становишта *ејносрбисџике*, односно етнолошког проучавања српског етничког контекста (држава Србија), као логичног, тј. дефиницијски примарног, са становишта базичног усмерења актуелних – али и не само актуелних – пројеката Министарства за науку Републике Србије.

У сваком случају, и поред крајње широко конципираног приступа, примарни циљ поменутих истраживања и настојања јесте сагледавање *йтрадиције на раскришћу*, преваходно у смислу усредсређивања на извесне (посебно сложене и специфичне) *савремене* појавне облике традиције и тога шта она представља *данас*, а секундарно – у смислу *дејшекџовања суиџинских йромена* којима је изложена традиција, пре свега – традиционална духовна култура и народна религијска схватања у актуелном контексту (уп. Ивановић-Баришић 2007, 23). С друге стране (али ипак комплементарно претходном усмерењу), један од кључних циљева наших истраживања је, као што смо већ нагласили, и разоткривање базичних културних и митско-ритуалних образаца традиционалне духовне културе Срба, односно – још шире – *феномена кулџуре у целини*, што неизоставно води до разматрања која улазе у домен филозофије етнологије-антропологије (в. Тодоровић 2009б).

⁷ Ова проблематика свакако захтева посебну анализу, тј. осврт који би укључио и „ауто-етнографски“ контекст (уп. Павићевић 2009, 1414-1415; Тодоровић 2005в, 160-161), односно – одговарајући методолошки приступ (уп. Тодоровић 2005в, 155-161).

⁸ В. ауторове одреднице из области етнологије-антропологије у: Енциклопедија 2008.

Значај нејосредних теренских истраживања. Наравно, сви ови научно-истраживачки поступци и циљеви наслањају се на непосредну етнографску грађу, на основу које је (као комплекса темељних чињеница и информација) је једино и могућа њихова реализација. Ова грађа је континуирано прикупљана у великом броју насеља, у више различитих, изабраних области на територији Србије и Црне Горе, при чему је интервјуисано више од хиљаду казивача различитог узраста, пола, занимања и етничке припадности (уп. рецимо: Тодоровић 2005а, 136–139; Тодоровић 2007г, 214; Тодоровић 2002/2003), са тенденцијом да се наредна истраживања додатно прошире (како географски тако и тематски).⁹ Сматрамо да је без одговарајућих *етнографски* конципираних истраживања немогуће стећи јасну слику о већини етнолошко-антрополошких проблема, посебно о народним религијским схватањима и традиционалној духовној култури Срба (Тодоровић 2005в, 153–154). Очигледно је да радови – посвећени проучавању ове проблематике – који су лишени искуства континуираног сакупљања теренске етнографске грађе, односно одговарајућих увида и конкретног материјала заснованог на непосредно уоченим чињеницама, не могу имати високу научну вредност, без обзира на уложени труд и коришћену литературу.¹⁰

Другим речима, тек непосредна теренска истраживања помажу нам да сагледамо целокупни чињенични оквир одређене проблематике, односно – динамику истраживања и промене релевантних садржаја, са свим значајним детаљима и димензијама. Рецимо, уколико имамо у виду сопствена истраживања и настојања, током досадашњих разматрања народних религијских схватања констатовани су различити слојеви „народне религије“, односно – два основна интерпретацијска слоја која се оквирно могу одредити као „хришћански“ и „нехришћански“, али су тек новија истраживања довела до тога да се у потпуности сагледа и разуме базични модел народних схватања (контекст „космичког хришћанства“), карактеристичан за „народну религију Срба“ (Тодоровић 2006б, 283–284; уп. Елијад 1970, 155–156). При том су, наиме, почетни резултати теренских истраживања – базирани на одговарајућој етнолошкој литератури – говорили у прилог доминације континуитета великог броја садржаја претхришћанске традиције, што се показало као суштински нетачно (Тодоровић 2008ђ, 62–64; уп. Радосављевић 2004, 113; Бојанин 2008а, 344; Бојанин 2008б, 28–30; Драгојловић 2008).¹¹ До преурањених закључака и не-

⁹ Истраживања су спровођена у сврљишкој области, Тамнави, Горњем Полимљу, Средњем Полимљу, Јадру, Црној Трави и Власотинцу, Бихору, Доњем Колашину, Горњем Ибру, на Косову и Метохији, у околини Чачка, Звоначке Бање, на Старој планини итд. Осим претходно наведених радова, в. на пример: Тодоровић 2009г, Тодоровић 2009д, Бабић/Тодоровић/Срећковић 2005.

¹⁰ У овом смислу је, примера ради, посебно илустративно и инспиративно било излагање Софије Милорадовић, изговорено на промоцији књиге Милине Ивановић-Баришић (Ивановић-Баришић 2007), у Градској библиотеци у Београду, 17. маја 2007; уп. и Предавања 2008, 191–193.

¹¹ С друге стране, заиста постоје садржаји који несумњиво представљају израз континуитета прастарих (почев од старобалканских, преко индоевропских у класичном смислу) тра-

прецизности ове врсте долази управо услед недовољног бављења православно-хришћанским контекстом, који базично одређује народну религију Срба (што је често био пропуст како некадашњих тако и савремених приступа; уп. Тодоровић 2005в, 156). Наиме, потпуно непознавање или игнорисање „теолошког контекста“ аутоматски онемогућава сагледавање целине народног живота, односно суштине народних религијских (али и базичних егзистенцијалних) схватања – оног семантичког оквира који, као јасно кодификована целина, са хришћанским предзнаком, одређује целокупни систем.¹²

Прелиминарни резиме (формулисање научно-испиривачкој йрисйуја – издвојене йезе). Као што смо већ нагостили, у контексту сажетог концепта/приказа укупног ауторског пројекта и одговарајућег приступа конструисан је стратегијски **йолозни ойшйи модел** (који представљамо и на примеру шематске представе 1, односно *йриказа конкретйизованој базичној сйрайејској концеййа*), у виду непосредног путоказа за формулисање **финалној ойшйеј моделу**, тј. система примарних закључака (али и свеукупног оквира који сачињавају одговарајуће студије и монографије). *Йолозни ойшйи модел* заснован је на неколико основних, одређујућих релација, почев од релација које наглашавају подударност континуитета и израженог нехришћанског контекста, с једне стране, и дисконтинуитета и израженог хришћанског контекста, с друге стране.¹³ Наведену подударност истакле су и додатне системске релације *уложњавање/уйрошњавање и мий/рийуал* (в. представу 1), предочавајући нам један јасно уобличен (системски) образац, карактеристичан – са становишта нашег приступа – за посебно значајне и илустративне феномене из оквира традиционалне духовне културе и народних религијско-митолошких схватања Срба.

Наведени концепт се заснива и на тежњи ка **мулйидисциплинарном йрисйују, йј. уйознавању различийих димензија йумачења йтрадиционалне кулйуре у ширем конйексйу**, како би се избегла интерпретацијска омеђеност, тј. „еснафско-дисциплинарна“ искључивост изолованог „етнолошко-антрополошког приступа“ (у смислу, превасходно, могућности стварања конструкција заснованих на унапред уобличеним закључцима/очекивањима;

диција (уп. Лома 2002; Тодоровић 2005а, поглавље VII). Међутим, овакви садржаји нису доминатни и они не уобличавају базични системски оквир на којем почива систем народних религијских и митолошких представа/схватања Срба.

¹² У овом смислу су, пре свега, илустративни радови Александре Павићевић и Гордане Благојевић, који на доследан начин сведоче о значају познавања теолошког оквира у процесу анализе различитих феномена културне и друштвене стварности (уп. Павићевић 2009, 1414–1416).

¹³ Ово је, свакако, повезано са дугогодишњим наметањем одговарајућих идеолошких образаца током низа протеклих деценија, када су многи традицијски утемељени феномени, у овом конкретном/показном случају – класични ритуал литијског опхода и феномен ИС:СНН, забрањени (јавно или „прећутно“) управо због њихове хришћанске (уз повезану „патриотску компоненту“) и обједињујуће димензије (в. Radić 1995, 188–196; Радић 2002, 229–234; Тодоровић 2006б, 276–277; Тодоровић 2005а, 190–191, 209–210; Тодоровић 2005б, 284, 48–53, 366–368, 359–364).

уп. Тодоровић 2005в, 158), која доводи до бројних грешака. Ауторски аналитички контекст базиран је, дакле, на наглашеној мултидисциплинарности, као и на *комбиновању различитих методолошких приписују, са акцентом на структурно-семантичкој, холистички усмереној анализи* (Тодоровић 2005а, 23–28; Тодоровић 2009б, 10, 29). То подразумева истовремено рашчлањавање и дубинско смисаоно повезивање кључних комплекса/елемената (тј. инсистирање на разоткривању невидљивих структура и динамичких система), уз свеобухватно значењско преиспитивање разматраних појава (у вези са различитим „кључевима“ – од левистросовског и проповског до јунговског и елијадеовског),¹⁴ у складу са различитим семантичким димензијама, тј. тематским областима. Истовремено, овако осмишљен теоријско-методолошки приступ директно се прилагођава непосредним чињеницама, а у циљу издвајања сасвим конкретних резултата/закључака. Такође, инсистира се и на непосредном преиспитивању доминантних научних парадигми, као и на промоцији могућности сасвим нових приступа и идеја (Тодоровић 2009б, 21–29; уп. Куп 1974; Фајерабенд 1994, 149–171, 6, 8–11, 113 итд.; Павићевић 2009; Шијаковић 2002, 6).¹⁵

Од посебног значаја, у овом смислу, јесте и *разграничење, односно јасније дефинисање синтагми и појмова везаних за разматрану проблематику, од релације етнологија – антропологија до оних који су везани за народна религијско-мишолошка схватања Срба* (од „народног православља“ и „народног паганства“ до опште одреднице „народна религија Срба“ и појмовног релационог оквира „хришћанско“ – „претхришћанско“ – „нехришћанско“ итд.) (в. Тодоровић 2007а 62–68; уп. Vandić 1997, Бандић 2003, Бандић 2004, Radulović 2007).

Рушилачки процеси и ревијализација. Након претходног предочавања основних теза неопходно је нагласити и то да се, у савременим околностима, широко схваћени идејни комплекс, који бисмо сажето могли дефинисати синтагмом *српска традиција* (в. Наумовић 2008, 1139–1140), несумњиво налази на *прекрејници*. Наведена прекретница карактерисана је бројним деструктивним процесима, усмереним ка базичним вредносним упориштима и културно-цивилизацијским кодовима српске традиције. Геополитички положај Срба – на раскршћу цивилизација – јединствене је природе у светским размерама, што је током читаве историје, а понајвише управо данас, условљавало нестабилност (Тодоровић 2008д). Овакав геополитички контекст утицао је и на успостављање подвојености унутар српског етничког корпуса, у смислу честих пројектовања глобалних геополитичких односа и на унутрашњи план (Пипер 2004, 58–59). Осим тога, феномени као што је *мондијализам* (уз ши-

¹⁴ В. бројне радове наведених аутора; в. Тодоровић 2009б, 15–19.

¹⁵ На овом месту – а када је реч о прихватању нових приступа и чињеничних оквира – треба навести и закључак Паула Фајерабенда да „свака идеја која се у одређено време налази изван наука може донети реформу наукама, а свака идеја унутар наука може завршити на гомили љубришта препотопских предрасуда“ (Фајерабенд 1994, 158).

рење идејно истообразне масовне културе) манифестовали су се на подручју српског етничког простора много радикалније, заостреније и судбоносније него код других етноса и држава.¹⁶

Међутим, најочигледнији је управо изразито деструктиван утицај ових (глобалистички пројектованих) процеса на традицијски културни оквир, односно – на културне кодове и матричне обрасце непосредно повезане са народном традицијом. Подразумева се, осим тога, да су ови матрични обрасци истовремено и упоришта српског идентитета и колективне психе (Тодоровић 2010), услед чега наведене „процесе глобализације“ у српском контексту препознајемо и као изузетно значајне са становишта функционисања српског етноса у целини, те његових идејних, као и институционалних, тј. државно-правних, оквира и могућности.¹⁷

Ипак, и поред ових континуираних и најчешће деструктивних тенденција, особене структуре српског идентитета и феномена *српсџива* – схваћеног као једна врста *историјске и духовне мисије* (Тодоровић 2010) – упућују на специфичан универзалистички карактер, тако да је могуће предвидети (у виду „одговора“ на интензивираних спољашње и наметнуте унутрашње притиске) и супротне процесе, снажно усмерене ка реконструкцији и ревитализацији традицијског језгра.¹⁸ Овим би – паралелно с претходним – дошло и до поновног утврђивања значаја српског идентитета, са њему иманентним универзалистичким и историјско-есхатолошким предзнаком.¹⁹

Завршни осврт. У претходном, централном делу текста указали смо на неке од најзначајнијих аспеката нашег стратегијског концепта савремених проучавања традиционалне духовне културе Срба, са нагласком на конструкцији одговарајућег, непосредно уобличеног (в. шематску представу 1) системског обрасца, који је непосредно примењен и разрађен у ауторовим ранијим радовима. С тим у вези, у виду завршне рекапитулације, додатно ћемо истаћи извесне закључке, односно – скренути пажњу на неке од суштинских одредница примењеног приступа.

У савременим околностима, у најширем смислу, посебно је заострено питање односа традиционалног и модерног, пре свега када је реч о ритуалима, веровањима и митолошко-религијским представама. Небројени су примери који потврђују важност традиције за савременог човека, односно значај

¹⁶ В. рецимо поглавље *Опасности мондијализма* у: Крестић 1998, 122–126. Такође в. и: Антонић 2008, в. пре свега стр. 9–38, 261–265; Антонић 2007; Тодоровић 2008д, 250–253; Зиновјев 1999, 87–91.

¹⁷ Уп. студије посвећене феноменима глобализације и мондијализма; в. рецимо зборник радова *Глобализација* (Нова српска политичка мисао).

¹⁸ О *српском универзализму* в. рецимо у: Тодоровић 2005б, 247–248, 380–381; Тодоровић 2010.

¹⁹ Уп. са текстовима владике Николаја Велимировића. В. рецимо: Велимировић 2001, 216–218, 235–236, 247–252, 256–257. В. Тодоровић 2010; Тодоровић 2005б, поглавље VII.1, стр. 81–81, 106–108, итд. Уп. и: Тодоровић 2009ђ.

преношења онога до чега су мукотрпно долазиле читаве генерације најумнијих предака, улажући велике напоре да открију непознато и да своја сазнања пренесу потомству. Овако схваћена *традиција* истовремено је и основа *идентитетна*, како личног тако и колективног,²⁰ и све што се дешава у савременом свету дешава се у непосредној релацији са традицијским културним обрацима, од којих многи егзистирају и вековима. У складу с тим, свако промишљено планирање будућности подразумева непосредан увид у прошлост и комуникацију са прошлосту, јер су – што представља један од основних закључака наших истраживања – базични идејни обрасци етноса (што је то недвосмислено случај и са српским) са структурно-семантичког становишта (пред)одређени, и немогуће их је мењати на суштинском нивоу, а да се уједно и дефинитивно не наруши идентитетска матрица, која је синонимна са самом егзистенцијом одговарајућег етноса (уп. Тодоровић 2008д; Тодоровић 2010, поглавље *Импликације „српске идеје“* и даље).

У наведеном контексту, посебан нагласак је стављен управо на проучавање *мишова*. У њихов значај у савременом српском друштву још једном смо се уверили током најновијих истраживања. Другим речима, многобројни примери нас сасвим јасно убеђују у чињеницу да су мит и стварност само на први поглед одвојени, односно – као што тврди Николај Берђајев и као што потврђују бројни закључци поменутих етнолошко-антрополошких истраживања – сасвим је другачије, јер „мит није нешто супротно стварном, већ обратно, мит указује на најдубљу реалност“, и управо „ова митологема прави је кључ за решење загонетке метафизике историје“ (Берђајев 2001, 62).²¹

Наиме, идеје из домена религије и митологије управо су она (на први поглед – невидљива) супстанца која одређује смисао како индивидуалне тако и колективне стварности.²² Ово, исто тако, важи и за све најзначајније друштвене процесе, који су неизоставно повезани са одговарајућим идејним/идеолошким смерницама. Уосталом, сасвим је јасно да је снага *смисла* изван сваког поређења, када је реч о важности и интензитету, и за сваког појединца и за сваки колектив. Будући свесни наведене истине, превасходно смо се бавили оним тематским комплексима који су непосредно фокусирани на значај митова некада и данас.

С друге стране, наш приступ у најкраћем можемо термилошки одредити синтагмом *структурно-семантичка анализа*, под чим подразумевамо *нагласак на трајању за скривеним структурима и значењима*, у складу са становиштем да свака појава или предмет – као примарна својства – поседује структуру и значење (уп. Тодоровић 2005а, 23–28; Тодоровић 2009б, 12). Као

²⁰ Традицијом и идентитетом бавиле су се многе етнолошко-антрополошке и – у ширем смислу – културолошке студије. О проучавању *традиције* в. рецимо у: М. Ивановић-Баришић 2007, 14–15. О *етничком идентитету* в. у: Благојевић 2005б, 65–66.

²¹ В. и поглавље *Функција мишова* у: Елијаде 1999, 64–66.

²² Уп. са закључцима К. Г. Јунга (Јунг 1996, 93). Између осталог, почетком двадесетог века дошло је до схватања „да неуротични симптоми – хистерија, неке врсте бола и ненормално понашање – у ствари имају симболичко значење. Они су један од начина на који несвесни ум изражава самог себе, као што то чини и у сновима; и подједнако су симболични“ (Јунг 1996, 21).

што је већ речено, у пракси је ово значило настојање да се разматране појаве до краја рашчлањују на своје саставне делове, како у формално-елементарном тако и у идејном (ментални објекти) смислу. Крајње импликације дотичног приступа логично су условиле и већ поменуте, најшире конципиране покушаје обухватања целокупне културне стварности на бази иницијалне српске грађе, односно – улућујућих примера из контекста српске традиционалне културе (уп. Тодоровић 2009б, 34–36).

Сви радови завршени у претходном периоду настајали су са идејом о међусобној повезаности и органској инкорпорираниости у јединствену, ширу целину.²³ Наиме, као што смо већ нагласили, наша истраживања и студије настали током претходних година фокусирани су на уочавање и разматрање различитих слојева традиционалне духовне културе Срба, у вези са базичним релацијама *ипрошлост* – *садашњост*, односно *ипрадиционално* – *модерно*, као и *конјиниуићей* – *дисконјиниуићей*, *мић* – *рићуал* и *хришићанско* – *нехришићанско* у савременом контексту. Ово је у непосредној вези са великим и одлучујућим променама везаним за актуелни тренутак, у којем се налази комплекс идејних система из домена традиционалног, при чему се – с једне стране – уочавају *ипроцеси усложњавања*, а – с друге стране – *ипроцеси крајње редукације* садржаја са традицијским предзнаком.²⁴

Литература и извори

- Антонић 2007: Слободан Антонић, *Расцеји у Србији и усћаљење демократије*, Социолошки преглед, год. XXXXI, бр. 1, 2007.
- Антонић 2008: С. Антонић, *Културни раћ у Србији*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Бабић/Тодоровић/Срећковић 2005: Г. Бабић, И. Тодоровић, С. Срећковић, *Предлоћ обнове Тичјеј Поља као иприлоћ ревићализацији иланинских иредела Србије*, Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“ XXI, Пријепоље, 2005.
- Bandić 1997: Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko, XX vek*, Beograd, 1997.
- Бандић 2003: Д. Бандић, *Верски иденћићей савремених Срба*, Посебна издања Етнографског института САНУ 49, Београд, 2003.
- Бандић 2004: Д. Бандић, *Народна релићја Срба у 100 ијојмова*, Нолит, Београд, 2004.
- Берћајев 2001: Николај Берћајев, *Смисао истворије*, Дерета, Београд, 2001.
- Благојевић 2005а: Гордана Благојевић, *О лаоирафији и анћројолоији у Грчкој*, Зборник ЕИ САНУ 21, Београд, 2005.
- Благојевић 2005б: Г. Благојевић, *Срби у Калифорнији*, Посебна издања ЕИ САНУ 54, Београд, 2005.
- Бојанин 2008а: Станоје Бојанин, *Крсћ у сеоском аћтару: сакрална ићојоирафија и њена друићивена функција у ипарохији средњовековне Србије*, Исторјјски часопис, књ. LVI (2008), Београд, 2008.

²³ У наредном периоду планирано је објављивање монографија под насловима *Забрање на ипрадиција* и *Традиција на раскрићу*, заснованих на претходно наведеним студијама.

²⁴ О свему овоме већ је било речи. Уп. са закључцима предоченим у раду: Тодоровић 2008ђ, 56-62.

- Бојанин 2008б: С. Бојанин, *Курбан њре курбана: Крвна жрџива на њреосманском Балкану*, Посебна издања Балканолошког института 108, Београд, 2008.
- Велимировић 2001: Николај Велимировић, *Срџски народ као Теодул*, у: Српски завет на размеђи векова, Светигора, Цетиње, 2001.
- Глобализација: *Глобализација*, Нова српска политичка мисао, vol. VII, no. 3–4. (б. г.)
- Драгојловић 2008: Драгољуб Драгојловић, *Паџанизам и хришићанство у Срба*, Службвени гласник, Политика, Београд, 2008.
- Елијаде 1970: Mirča Elijade, *Mit i zbilja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- Елијаде 1999: М. Елијаде, *Слике и симболи*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1999.
- Енциклопедија 2008: *Енциклопедија срџској народа*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Зиновјев 1999: Александар Зиновјев, *Велика њрекрејницица*, Наш дом, Београд, 1999.
- Ивановић-Баришић 2007: Милина Ивановић-Баришић, *Календарски њразици и обичаји у њодавалским селима*, Посебна издања ЕИ САНУ 59, Београд, 2007.
- Јунг 1996: Карл Густав Јунг, *Човек и њејови симболи*, Народна књига, Алфа, Београд, 1996.
- Крестић 1998: Василије Крестић, *Духовни њроблеми срџској народа*, Српски духовни простор, Академија наука и умјетности Републике Српске, Научни скупови књ. 1, Одељење друштвених наука књ. 1, Бања Лука, Српско Сарајево, 1998.
- Куваџић 1977: Ivan Kuvačić, *Pogovor*, у: С. Levi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977.
- Kun 1974: Tomas S. Kun, *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd, 1974.
- Levi-Strauss 1977: Claude Levi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977.
- Лома 2002: Александар Лома, *Пракосово*, Посебна издања Балканолошког института САНУ 78, Београд, 2002.
- Наумовић 2008: Слободан Наумовић, *џрагиција*, у: Енциклопедија српског народа, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Павићевић 2005: Александра Павићевић, *Игенџијетџи еџнолојџе и (не)осџвареносџ анџројолојџе*, Зборник ЕИ САНУ 21, Београд, 2005.
- Павићевић 2009: А. Павићевић, *Да ли су анџројолози дужни да буду (не)релијозни (или Прилој џроучавању „анџројолошкој маџеријала“)*, Теме 4/2009, Ниш, 2009.
- Пипер 2004: Предраг Пипер, *Срџски између великих и малих језика*, Београдска књига, Београд, 2004.
- Предавања 2008: *Предавања огржана у оквиру Трибине Еџноџрафској инсџиџиуџа САНУ, 2008. џодине*, Гласник ЕИ САНУ LVI (2), Београд, 2008.
- Prop 1990: Vladimir Prop, *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Radić 1995: Radmila Radić, *Verom protiv vere – држава и верске заједнице у Србији 1945–1953*, Inis, Beograd, 1995.
- Радић 2002: Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970 I*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2002.
- Радојичић 2007: Драгана Радојичић, *Научноисџраживачка делайносџ Еџноџрафској инсџиџиуџа Срџске академије наука и умейносџи*, Гласник ЕИ САНУ LV (2), Београд, 2007.
- Радосављевић 2004: Недељко Радосављевић, *Релијозносџ срџској друшџива крајем XVIII и џочейком XIX века*, Братство VIII, Београд, 2004.

- Radulović 2007: Lidija Radulović, *Koncepti Dušana Bandića: narodna religija i narodno pravoslavlje u kontekstu istraživanja religije u domaćoj etnologiji XX veka*, Antropologija savremenosti – Zbornik radova, Srpski genealoški centar, Beograd, 2007.
- Тодоровић 1999: Ивица Тодоровић, *Идејни сисџем „Срби, народ најсџтарију“*, Гласник ЕИ САНУ XLVIII, Београд, 1999.
- Тодоровић 2000: Ивица Тодоровић, *Бој у љредањима и веровањима сџановнишџтва сврљишкој краја*, Етно-културолошки зборник VI, Сврљиг, 2000.
- Тодоровић 2002/2003: И. Тодоровић, *Прилој љроучавању народне медицине у областџи Тамнаве*, Гласник ЕИ САНУ L–LI, Београд, 2002/2003.
- Тодоровић 2004а: И. Тодоровић, *Прилој реконсџрукџији базичној миџолошкој кога срџске народне релиџије – Миџска бића Тамнаве*, Гласник ЕИ САНУ LI, Београд, 2004.
- Тодоровић 2004б: И. Тодоровић, *Прилој реконсџрукџији базичној миџолошкој кога срџске народне релиџије – Миџска бића Тамнаве*, Гласник ЕИ САНУ LI, Београд, 2004.
- Тодоровић 2004в: И. Тодоровић, *Феноменолоџија воде – оџишџи миџско-обредни конџексџи*, Бдење 7, Сврљиг, 2004.
- Тодоровић 2005а: И. Тодоровић, *Риџуал ума – значење и сџрукџура лиџиџској оџхода*, Посебна издања ЕИ САНУ 53, Београд, 2005.
- Тодоровић 2005б: И. Тодоровић, *Миџска исџина Срба*, Звоник, Београд, 2005.
- Тодоровић 2005в: И. Тодоровић, *Приориџетџи савремене еџнолошко-анџроџолоџике науке у Србији*, Зборник ЕИ САНУ 21, Београд, 2005.
- Тодоровић 2006а: И. Тодоровић, *Савремена љроучавања џтрадиционалне духовне кулџуре Србије*, Округли сто Актуелни пројекти ЕИ САНУ (2006–2010), Етнографски институт САНУ, Београд, 2006.
- Тодоровић 2006б: И. Тодоровић, *Хрџићанска и љреџхрџићанска димензија риџуала лиџиџској оџхода*, Гласник ЕИ САНУ LIV, Београд, 2006.
- Тодоровић 2006в: И. Тодоровић, *Миџско злаџо*, Братство X, Београд, 2006.
- Тодоровић 2007а: И. Тодоровић, *Слично и суџроџно – љрилој љроучавању комуникаџјске сџрукџуре маџјској миџењеа у народној медицини*, Етно-културолошки зборник XI, Сврљиг, 2006/2007.
- Тодоровић 2007б: И. Тодоровић, *Резулџиџи исџраживања обреда лиџиџа – гоџунски осврџи*, Зборник радова ЕИ САНУ 23, Београд, 2007.
- Тодоровић 2007в: И. Тодоровић, *Инициџациџска сџрукџура и значење срџске бајке – еџнолошки конџексџи*, Probleme di filologie slavă/Проблеми словенске филологије XV, Universitatea de vest din Timișoara, Timișoara, 2007.
- Тодоровић 2007г: И. Тодоровић, *Народна медицина некага и данас*, Зборник радова „Историја медицине, фармаџије и народне медицине“, Институт за савремену историју – посебна издања, Београд – Зајечар, 2007.
- Тодоровић 2007д: И. Тодоровић, *Резулџиџи савремених еџнолошких исџраживања Горњеј Полимеа*, Милешевски записи 7, Пријепоље, 2007.
- Тодорович 2008а: И. Тодорович, *Просџрансџво и време мужџини в исџорико-анџроџолоџическом конџексџе*, Наша повседневная жизнь, Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая Российской академии наук, Москва, 2008.
- Тодоровић 2008б: Ивица Тодоровић, *О јединсџвеном сисџему елеменаџа кулџуре*, Зборник ЕИ САНУ 24, Београд, 2008.
- Тодоровић 2008в: Ивица Тодоровић, *Проблемаџска реконсџрукџије јединсџвене сисџемске основе кулџурних феномена*, Зборник ЕИ САНУ 25, Београд, 2008.

- Тодоровић 2008г: Ивица Тодоровић, *Етнологишко-антирелигијски поглед на Лейенски Вир*, Етно-културолошки зборник XII, Сврљиг, 2008.
- Тодоровић 2008д: Ивица Тодоровић, *О ошћинем теологичком контексту и етничком идентитету – на примеру Горње Полиме*, Симпозијум „Дани Сретена Вукосављевића“ XXIII, Пријепоље, 2008.
- Тодоровић 2008ђ: Ивица Тодоровић, *Резултати савремених истраживања народне религије Срба – ошћини пресек*, Гласник ЕИ САНУ LVI (1), Београд, 2007.
- Тодоровић 2009а: Ивица Тодоровић, *Митске представе и идентитету у Горњем Полиме и околним областима*, Милешевски записи 8, Пријепоље, 2009.
- Тодоровић 2009б: Ивица Тодоровић, *Света стругура*, Посебна издања Етнографског института САНУ 71, Београд, 2009.
- Тодоровић 2009в: Ивица Тодоровић, *Прилои проучавању универзалних образаца у културним феноменима – на примеру српске траје*, Гласник ЕИ САНУ LVII, Београд, 2009.
- Тодоровић 2009г: Ивица Тодоровић, *Резултати нових етнологишких истраживања српског јуа*, Лесковачки зборник 49, Институт за савремену историју/Београд и Народни музеј/Лесковац, Лесковац, 2009.
- Тодоровић 2009д: Ивица Тодоровић, *Митска Толица*, Митолошки зборник 20, Рача, 2009.
- Тодоровић 2009ђ: Ивица Тодоровић, *Прво и последње – прилои етнологишком проучавању пророчанских и есхатолошких представа са наласком на подручју источне Србије и суседних области*, Етно-културолошки зборник XIII, Сврљиг, 2009.
- Тодоровић 2010: Ивица Тодоровић, *Матерњи језик сакралне географије Срба – митска симболика Косова у контексту одређења српског идентитета и пројекције историјске судбине*, Тематски зборник „Косово и Метохија у цивилизацијским токовима“, Косовска Митровица, 2010 (у штампима).
- Традиционално и савремено 2003: тематски зборник „Традиционално и савремено у култури Срба“, Посебна издања ЕИ САНУ 49, Београд, 2003.
- Фајерабанд 1994: Паул Фајерабанд, *Наука као уметност*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Матица српска, Нови Сад, 1994.
- Шијаковић 2002: Богољуб Шијаковић, *О науци и религији у савременом свијету животи*, тематски зборник „Наука – Религија – Друштво“, Богословски факултет СПЦ, Министарство вера Владе РС, Београд, 2002.

Ivica Todorović

Again on Tradition: Strategic Concept of the Contemporary Studies of Traditional Serbian Spiritual Culture – a Brief Overview

Key words: traditional folk spiritual culture, Serbian ethos, transformations, current circumstances, fieldwork, basic strategic concept, systems.

This paper provides a brief overview of the studies dealing with the traditional Serbian spiritual culture of the contemporary times, with an emphasis on the

folk, religious and mythological beliefs. Therefore, the paper presents a basic, systematically framed concept in addition to posing some other basic questions. The systematically framed concept (which semantically connects the author's studies and related literature on the subject) especially emphasizes some aspects in regards to continuation and vitality of phenomena related to traditions, especially so mythological and religious dimensions. These, additionally, have seen a reduction versus the processes of revitalization taken place within temporary marginalized phenomena. In this context, a special attention is given to the following relations: past-present, myth-ritual, continuity- discontinuity, simplification- details and complexity, universal-particular. More over, the accent is placed on the Christian context (a relation of Christian-non-Christian), particularly on levels and degrees on the role Christianity might play in formation of the folk tradition. Furthermore, some current expressions of ideas and systems, based on the new contents but having traditional influence, are also being discussed.

A general conclusion can be drawn from this overview, which places the traditional Serbian spiritual culture (seen as a dynamic complex) at an important cross-road: in the current, contemporary circumstances, the culture faces many challenges of being transformed into totally new appearances, and getting layered even more but at the same time, experiencing considerable reduction within its basic contents.

This paper thus discusses more general characteristics and directions of the subject, while numerous examples (as well as various dimensions of the same) were analyzed in the author's previous work. Consequently, based on these various aspects of the Serbian tradition, the author is planning to write an appropriate synthesis, to be published in a monograph; also, a more complex and detailed research is underway. The aim of the research is to assess processes with essential significance, which will eventually define the status and role of the Serbian tradition in the future. In any case, tradition is again in the spotlight, as having a key significance for solving puzzles of the contemporary social processes.